

VARGA BEÁTA

Az 1667. évi andruszovói egyezmény

Ukrajna két részre szakadása

Az ukrán területek egyesítése egy szuverén állam keretében hosszú évszázadokig húzódott, a mai Ukrajna egyes régiói a 10. századtól kezdve egymástól eltérő kultúrájú, vallású és politikai berendezkedésű államok kötelékébe tartoztak. Ez megosztotta Ukrajna történelmét, megnehezítette az egységesítő törekvéseket, valamint hozzájárult ahhoz, hogy az „ukrán földeken”¹ kialakult történelmi régiók jelentős különbségeket mutattak és mutatnak a mai napig is.

Az ukrán történelem kezdeteit a Kijevi Rusz² korára lehet visszavezetni, amely állam a három keleti szláv etnikum – orosz, ukrán, belarusz – etnogenezisében egyaránt meghatározó szerepet játszott.³ Miután 1240-ben a mongolok elfoglalták Kijevet,⁴ véget vetettek a már amúgy is részfejedelemségekre tagolódó Kijevi Rusz fennállásának, és területeit fokozatosan integrálták az Arany Horda⁵ kötelékébe. Az 1340-es évektől⁶ kezdetét vette a lengyel-litván vetélkedés az egykori Kijevi Rusz délnyugati területeiért. Halics és Nyugat-Volhínia 1349-re lengyel birtokba került,⁷ Kelet-Ukrajna egy része (Nyugat-Volhínia kivételével) pedig a Litván Nagyfejedelemség része lett.⁸ A litván nagyfejedelmek Gedimintől (1316–1341) kezdve egyre határozottabban kinyilvánították szerintük jogos igényüket a Kijevi Rusz örökségére. A korábbi keleti szláv állam dél-nyugati régióiban nem ütközött ellenállásba terjeszkedési politikájuk, valójában ezen területek „önkéntes csatlakozásáról” lehet beszélni. A litván uralkodók toleráns politikát gyakoroltak ebben a térségben, meghagyták a helyi ortodox lakosság jogszokásait és társadalmi rendjét.

¹ Folytonos államiság hiányában az ukrán köztudatban az „ukrán földek” fogalma terjedt el.

² Területe a mai Ukrajna középső és nyugati régióira, Belaruszra, valamint Oroszország nyugati részére terjedt ki.

³ Fedinec Csilla – Font Márta – Szakál Imre – Varga Beáta: *Ukrajna története: régiók, identitás, államiság*. Budapest, 2021. 7.

⁴ *Полное собрание русских летописей. I. Лаврентьевская летопись* (изд. Борис Клосс) Москва, 2001. 524.

⁵ Az Arany Horda, a nyugati mongol birodalom a központja a Volga menti Szaraj volt, ahonnan a behódoltatott Rusz fejedelmeit ellenőrzésük alatt tartották a kánok. Vásáry István: *Az Aranyhorda*. Budapest, 1986. 52–54.

⁶ 1199-ben Roman Msztyiszlávics volhíniai fejedelem egyesítette Volhíniát és Halicsot. Halálát követően mindkét fejedelemségben utódai, a Romanovicsok kerültek a fejedelmi trónra, egészen II. Jurij Boleszlav 1340-ben bekövetkezett haláláig.

⁷ Az 1385. évi krewói uniót követően a „Russia Minor” terminussal kizárólag ezen területeket jelölték.

⁸ Olgierd litván nagyfejedelem (1341–1377) betagozta államába a csernyihivi, perejaszlavi és kijevi fejedelemségeket.

III. Iván moszkvai nagyfejedelem (1462–1505) uralkodása idején jelentősen megnőtt az orosz állam külpolitikai aktivitása, amelynek célja az „orosz földek összegyűjtése” volt, azaz a Kijevi Rusz egységének helyreállítása Moszkva fősége alatt. A moszkvai uralkodók ugyanis kezdettől fogva orosz államnak tekintették a Kijevi Ruszt, amelynek kizárólagos jogfolytonos utódjaként tekintettek Oroszországra. Ebben a törekvésükben azonban komoly riválisra találtak az egykori Kijevi Rusz dél-nyugati területeit birtokló litván uralkodókban.

Az 1569. évi lublini reáluniós egyezmény⁹ értelmében a Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség egy államban egyesült *Rzeczpospolita* (*Rzeczpospolita Obojga Narodów*) néven. A reálunió következtében Litvánia szinte valamennyi ukrainai területén elveszítette közvetlen birtokjogát,¹⁰ s azok közvetlen lengyel fennhatóság alá kerültek. Így ettől kezdve a litván uralkodók toleráns vallási és etnikai kormányzati módszereit a lengyel uralkodók integrációs politikája váltotta fel. A lublini unió felgyorsította az ukrainai nemesség kulturális és vallási integrálódását a lengyel–litván *slachtába*, így az ott élő keleti szláv lakosság „elvezítette” politikai és társadalmi elitje nagyobb részét.¹¹ Ettől kezdve vezetésüket a „köztes társadalmi kategóriát” képviselő és a 16. század végi lengyel–litván államban meghatározó „honvédő elemmé” váló kozákság¹² vállalta fel. A polonizációs és katolizációs tendenciákat folytató lengyel kormányzat diszkriminatív politikája következtében mintegy védekezési mechanizmusként a 17. század elejére kiformalódott az „Ukrajna” (= „peremvidék”) terminus a lengyel–litván állam dél-nyugati, nem rögzített határvidékére vonatkoztatva. Ukrán etnikumról azonban még ekkor sem beszélhetünk, a *Rzeczpospolita* területén élő keleti szlávokat még ekkor is „ruszoknak” vagy „ruténeknek”¹³ nevezték.

III. Zsigmond (1586–1632) lengyel király a *Rzeczpospolita* vallási egységének megőrzésére hivatkozva 1596 júniusában kihirdette a breszti vallási uniót,¹⁴ azaz a görög katolikus egyház létrejöttét.¹⁵ Az uralkodó egyben 1596-tól az ortodox egyház működését törvényen kívül helyezte a lengyel–litván állam területén, amivel tovább fokozta az ukrainai területeken

⁹ Semkowicz, Władysław – Kutrzeba, Stanisław: *Akta uniji Polski z Litwą, 1385–1791*. Kraków, 1932. 414.

¹⁰ A lengyel korona, amely 1387-ben Halicsot és Nyugat-Volhíniát, 1430-ban Nyugat-Podóliát szerezte meg, 1569 után kiterjesztette a fennhatóságát egész Podóliára, Volhíniára és Kijevre is.

¹¹ Щербак, В.: *Українське козацтво: формування соціального стану: Друга половина XV – середина XVII ст.* Київ, 2006. 167.

¹² Az ukrainai kozákság három típusa különíthető el: a magánföldesúri, az állami vagy regisztrált és a „szabad” kozákok. A többséget az utóbbiak tették ki, akik a Dnyeper menti zuhogók környékén az 1540-es években megalapították „harci államukat”, a *Zaporozsjei Sziacet*.

¹³ A döntően latin nyelvű forrásokban „ruthéneknek” vagy „ruszoknak” nevezték az egykori Kijevi Rusz dél-nyugati területein élő keleti szlávokat, és földjeiket „ukrán” területeknek, ami a korabeli értelmezésben valójában a határt vagy végeket jelentette. Довнар-Запольський Митрофан Вікторович: *Акты Литовско-русского государства*. Вып. 1. Москва, 1899. 1, 229.- (Az ukrán néprnév késői eredetű, legkorábban a galíciai rutének használták az 1890-es évektől. A Kijevi Rusz felbomlása után a forrásokban a „rutheni” [rutének] és „russi” [ruszok] elnevezést használták a Litván Nagyfejedelemség és a Lengyel Királyság területén élő keleti szlávokra. 1772 után a Habsburgokhoz került Galíciában is ruténeknek nevezték őket, így ez utóbbi terminus bekerült a német nyelvhasználatba.)

¹⁴ Pelesz, Julian: *Geschichte der Union der rutenischen Kirche mit Rom*. Band II. Wien, 1881. 23.

¹⁵ A görög katolikus vagy unitus egyház hívei megtarthatták ugyan a szláv istentiszteleti nyelvüket és egyházi szokásaikat, de el kellett fogadniuk a katolikus dogmákat és a pápa egyházfőségét.

már korábban is fennálló vallási ellentéteket. Ezzel a rendelkezésével III. Zsigmond¹⁶ valójában hozzájárult ahhoz, hogy az ortodox vallás védelmének jelszavával állandósultak a kozák felkelések, amelyek eredményeképpen a *Rzeczpospolita* a 17. század közepén elveszítette Ukrajnát.

A Bogdan Hmelnyickij vezette, az ukrainai lengyel-ellenes mozgalmat (1648–1654) lezáró és Ukrajna „önkéntes” Oroszországhoz csatlakozását eredményező 1654. évi perejaszlavi egyezmény¹⁷ az ukránok számára azt eredményezte, hogy a lengyel–litván fennhatóságot az orosz kötelék váltotta fel. Az ukrán területek hivatalos elnevezése a Hetmanátus vagy Zaporozsjei Had lett.¹⁸ Az Ukrajna „befogadását” megfogalmazó ún. „Márciusi cikkelyek”¹⁹ valójában nem határozták meg pontosan a Hetmanátus jogi státuszát Oroszország keretein belül, így mindkét fél saját érdekeit szem előtt tartva értelmez(het)te az új viszony jellegét.

A 17. század második felében megindult a kelet-európai régió vezető államainak – *Rzeczpospolita*, Svédország, Oszmán Birodalom és a felemelkedőben lévő Oroszország – vetélkedése a mezőgazdasági termelésre kiválóan alkalmas ukrainai régiók, valamint a Zaporozsjei Had, illetve annak fegyveres erejének birtoklásáért, ugyanis a több tízezres kozák sereg feletti rendelkezés joga kulcsfontosságú szerepet játszhatott. Többek között emiatt sem lehetett jövője egy önálló ukrán állam kialakulásának és fennmaradásának a szomszédos nagyhatalmak szorításában. Vagyis ami a Zaporozsjei Had fő értékét adta – harcedzett, ütőképes haderő –, az a későbbiekben a vesztét okozta, mert a térség koronás fői ütőkártyaként akarták birtokolni ezt a hatalmas hadsereget.

Az Ukrajna birtoklásáért kirobant „kelet-európai harmincéves háború” (1654–1686)²⁰ Oroszország számára a sikeres nyugati expanzió nyitányát jelentette, ugyanakkor komoly kihívás elé állította a cári kormányzatot, ugyanis az ukrán területek megszerzésével olyan térséget csatoltak az orosz államhoz, amelynek társadalmi-politikai berendezkedése jelentős mértékben eltért az oroszországi viszonyoktól. Oroszország igényét Ukrajnára ideológiailag a „Moszkva–3. Róma” elmélettel²¹ támasztották alá, amely deklarálta Moszkva azon küldetését a világtörténelemben, hogy harmadik Rómaként egyetlen birodalomba tömörítse az összes szláv és ortodox nemzetet. A *Rzeczpospolita* elleni támadást 1654-ben orosz részről a cári kormányzat azzal indokolta, hogy ez esetben „új elv szerinti háborúra”²² került sor, ugyanis az orosz sereg valójában nem ellenséges területre, hanem a pravoszláv hittestvéreik vérét ontó ellenséges lengyel–litván hadakra támadtak.

¹⁶ III. Zsigmond a vallási konfliktus mérséklése érdekében 1632-ben visszavonta korábbi rendelkezését, de ezzel valójában elkészt, és nem tudta elejét venni a további lengyel-ellenes ukrainai mozgalmaknak.

¹⁷ *Воссоединение Украины с Россией - Документы и материалы в 3 томах*. Т. III. Москва, 1953. 406–414.

¹⁸ A „Zaporozsjei Had” elnevezés egyszerre jelölte a Romanovok szolgálatában álló 60 ezer fős kozák sereget és a kozákezekre mint adminisztratív egységekre épülő ukrainai közigazgatási rendszert.

¹⁹ *Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в 3 томах*. Т. III. Москва, 1953. 564–565.

²⁰ Gebei Sándor: *Nagyhatalmak vetélkedése Ukrajnáért a XVII. század második felében*. In: Gebei Sándor (szerk.): *Emberek és eszmék. Tanulmányok Vadász Sándor 70. születésnapjára*. Eger, 2001. 193–204.

²¹ Клименко, А. Н.: *Идея «Москва-Третий Рим» и её интерпретация в современных геополитических интерпретациях. Левиафан. 3*. In: *Материалы международной научной конференции «Геополитика многополярного мира»*. Евразийское Движение, Москва, 2012. 105–116.

²² Gebei Sándor: *Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások*. Budapest, 2007. 149.

1654-től kezdve Bogdan Hmelnickij és utódai a hetmani székben nem tekintették végleges megoldásnak az orosz köteléket. A kozákok többsége nyíltan kiállt valamelyik hatalom mellett, mind a lengyel,²³ mind az orosz, mind a török orientációnak²⁴ akadtak nagy számban hívei. A Dnyeper bal parti területei megmaradtak a cár hűségében, míg a Jobb parti Ukrajna²⁵ visszacsatlakozott a *Rzeczpospolitához*. Ugyanakkor azt is fontos kiemelni, hogy mind a „Dnyeperen inneni”, mind a „Dnyeperen túli” hetmanok elsődleges célja az ukrán területek egységének helyreállítása volt még akkor is, ha Nyugat-, illetve Kelet-Ukrajna történeti fejlődése külön úton haladt tovább. Ukrajna megosztottabb lett, mint valaha, és a Dnyeper egyik partján sem volt kilátás a közeli békességre. 1666-ban tetőzött a bal partiak (Kelet-Ukrajna) elégedetlensége Ivan Brjuhoveckij (1663–1668) hetman nyílt oroszbarát politikája ellen, a Jobb parti Ukrajna pedig a legjobb úton haladt ahhoz, hogy török vazallus állammá váljon. Már csak egy szikra hiányzott ahhoz, hogy egész Ukrajnát további felkelések sorozata árasssa el.

Ilyen eseménynek bizonyult az andruszovói egyezmény megkötése és nyilvánosságra hozatala. A lengyel és az orosz kormányzat között már 1662-ben elkezdődtek a béketárgyalások, de évekig eredménytelenül folytak, mert a szembenálló felek – elsősorban Alekszej cár²⁶ – teljesíthetetlen követelésekkel lépett fel. Kezdetben a lengyel–litván kormányzatnak nagyobb szüksége volt a békére, ugyanis a *Rzeczpospolita* szorongatott helyzetét a svéd uralkodó is kihasználta, és lengyel területek ellen támadt. Így kezdetét vette a lengyel történelemben „Özönvíz” (Potop) korának²⁷ (1655–1660) nevezett időszak. Az 1599 óta feszült svéd–lengyel viszony azután éleződött tovább, hogy Svédországban 1654-ben a Zweibrücken-dinasztiából származó Károly Gusztáv került a trónra X. Károly néven, aki jogosan tartott attól, hogy az orosz expanzió Livóniáig terjedhet, mintegy revansot véve IV. Ivánnak a livóniai háborúban elszenvedett kudarcaért. Lengyelország lerohanása mellett szólt azon érv is, hogy X. Károly megvalósíthatta volna Axel Oxenstierna (1583–1654) svéd kancellár még a harmincéves háború idején megfogalmazott elképzelését, hogy a Balti-tengert „svéd beltengerre” (*dominium maris Baltici*) alakítsa át.²⁸ Mivel a Vasa-dinasztiából származó János Kázmér csak rendkívül magas anyagi kártérítés fejében lett volna hajlandó lemondani a svéd trón iránti igényéről, ezt X. Károly ürügyként használta fel, és a *Rzeczpospolita* elleni

²³ Bogdan Hmelnickij halálát követően a kozákok a fiát, Jurij Hmelnickijet választották meg hetmannak, akinek a nagykorúságáig Ivan Vihovszkij (1657–1659) lett a régens hetman. 1658-ban Vihovszkij a lengyel kormányzattal megkötötte a hadjaci egyezményt: a Lengyel Királysághoz és a Litván Nagyfejedelemséghez csatlakozott a velük egyenrangú, a Kijevi, a Braclavi és a Csernyihivi vajdaságokat magában foglaló „Rusz Nagyfejedelemség” a kozák vezető kormányzása alatt. *Prawa, konstytucje i przywileje Królestwa Polskiego i Wielkiego Xięstwa Litewskiego i wszystkich prowincji należących*. Vol. IV. Warszawa, 1737. 637–644.

²⁴ A jobb parton 1665-ben a Csihirinbe összehívott lengyelpartí ezredek Petro Dorosenkót (1665–1676) választották meg vezetőjüknek, aki végül a szultán fennhatóságát ismerte el.

²⁵ A Jobb és Bal parti, illetve a Dnyeperen inneni és túli Ukrajna nem hivatalos elnevezés volt, és földrajzi területre vonatkozott. Az 1667 utáni forrásokban gyakran használták ezeket a megnevezéseket, megkülönböztetve a lengyel és az orosz fennhatóság alatti ukrán régiókat.

²⁶ A cári kormányzat bejelentette kizárólagos igényét Dünaburg és több – a Dvina folyó mentén fekvő – livóniai városra, továbbá Kijevre és Szmolenszkre is.

²⁷ Azt a háborús időszakot, amely X. Károly svéd király 1655. évi Lengyelország elleni támadásával vette kezdetét és 1660-ig tartott, az utókor egy síkságot elárasztó folyóhoz hasonlítva az „özönvíz” korának nevezte el.

²⁸ Konopczynski Wladislaw: *Dzieje Polski nowożytnej*. T. 2, 1648–1795. Warszawa, 1936. 24.

támadás mellett döntött.²⁹ 1655. július 10-én kezdetét vette a svéd „özönvíz”, és az 1655. július 25-i kapituláció eredményeképpen egész Nagy-Lengyelország hűségesküt tett a svéd uralkodónak.³⁰

A Lengyelország elleni „özönvíz” azonban enyhülni látszott, miután az orosz uralkodó 1656. május 17-én hadat üzent X. Károlynak: *casus bellinek* azt nevezte meg, hogy a svéd uralkodó nem ismerte el Alekszej Mihajlovics új titulusait. A cári kormányzat érvelésében – jóllehet az orosz sereg ismét a lengyel–litván állam területére tört be – Alekszej Mihajlovics ez alkalommal Svédország, azaz a „*Reczpospolita* ellensége ellen” intézett támadást, kétfrontos háborúra kényszerítve X. Károlyt.³¹ Miközben a cári sereg Dünaburg sikeres ostroma után az Oroszország számára létfontosságú meleg-tengeri kikötő, Riga felé nyomult előre, felgyorsultak az orosz–lengyel megegyezést előkészítő tárgyalások. A vilnai konferencia 1656 augusztusa és novembere között ülésezett. Az utolsó ülést november 3-án tartották, amikor a két uralkodó kölcsönösen elismerte egymás titulusait.³² A megegyezés értelmében Alekszej Mihajlovics használhatta a „Fehér- és Kis-Oroszország cárja” címet, míg János Kázmér megtarthatta a „Litván nagyfejedelem” titulusát. A tárgyaló felek végül dolguk végezetlenül távoztak haza, mert a legfontosabb napirendi pontok a soron következő lengyel országgyűlés összehívásáig függőben maradtak. Ami mindkét állam számára a pillanatnyi helyzetben létkérdésnek bizonyult, az átmenetileg megvalósult, ugyanis fegyverszünetet kötöttek, amit azonban egyelőre írásban nem rögzítettek. A vilnai egyezmény valójában nem hozott jelentős változást az orosz–lengyel kapcsolatokban; a két felet kizárólag a Svédországgal szembeni közös fellépés közelítette egymáshoz anélkül, hogy katonai együttműködés alakult volna ki közöttük.³³

Az 1660. április megkötött olivai lengyel–svéd békeszerződésben³⁴ lezárták a két állam között 1599 óta húzódó konfliktust. János Kázmér a maga és utódai nevében végleg lemondott a svéd trón iránti igényéről, valamint Livóniáról, és ettől kezdve a lengyel–svéd határ a Nyugati-Dvina mentén húzódott. Miután már nem kellett tartania a kétfrontos háborútól, a lengyel uralkodó támadást intézett Litvániában az orosz sereg ellen, így kiújult az orosz–lengyel háború. 1666-ra azonban a lengyel–litván és az orosz uralkodó is kényszerhelyzetbe került: az elhúzódó háború következtében a végletekig kimerítették gazdasági erőforrásaikat és embertartalékaikat. 1654 óta a harcoló felek között egyre inkább kiegyenlítettebbé váltak az erőviszonyok, és mind Varsó, mind Moszkva számára világossá vált, hogy egyik uralkodó sem tudja megszerezni az egész Ukrajna feletti kizárólagos birtokjogot. Hozzájárult a megegyezés felgyorsulásához Petro Dorosenko³⁵ jobb parti hetman török és tatár orientációja is, ami mind a *Reczpospolita*, mind Oroszország érdekeit sértette és veszélyeztette.

²⁹ X. Károly előzetesen rábírta Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelemet, hogy a svéd hadsereg a területén – Pomeránián – átvonulva támadhasson a lengyel–litván állam ellen.

³⁰ Frost, Robert I.: *After the Deluge – Poland-Lithuania and the Second Northern War 1655–1660*. Cambridge, 2003. 34.

³¹ Gebei: *Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások*, 162.

³² *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией*. Т. III. Санкт-Петербург, 1861. 192.

³³ Frost: *After the Deluge – Poland-Lithuania and the Second Northern War 1655–1660*, 34.

³⁴ *Российский государственный архив древних актов*. фонд 79. опись 5. дело 2. Сношения Польши с Россией. 182–196.

³⁵ *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией*. Т. VI. Санкт-Петербург, 1869. 58.

A többször is megszakadt orosz–lengyel béketárgyalásokat végül 1666 februárjában újrakezdték, a lengyel kormányzat nevében tárgyaló delegációt Jerzy Karol Hlebowicz meghatalmazott nagykövet vezette, míg az orosz küldöttség élén Afanaszij Lavrentyjevics Orgyin-Nascsoyin állt. Orosz részről némileg gyengítette a kompromisszumos megegyezésre való hajlandóságot, hogy zavar támadt az orosz vezetésen belül a cár és Orgyin-Nascsoyin között. A nagykövet készen mutatkozott arra, hogy lemondjanak Kijev birtoklásáról, ha csak ezen múlik a békekötés, ugyanis az ő megítélése szerint a törökök és a tatárok ukrainai térnyerése jóval veszélyesebbnek tűnt. Ugyanakkor Alekszej Mihajloviics ragaszkodott az „ősi” főváros-hoz – Kijevhez –, és inkább a Dvina menti városokról mondott volna le.

1666 végén az a hír terjedt el, hogy a következő év tavaszán az oszmán szultán nagyszabású támadást tervez a lengyel–litván területek ellen, ezért a varsói kormányzat számára létkérdéssé vált a kiegyezés a cárral, főleg miután úgy tűnt, hogy Moszkva is hajlandó többet engedni. Az Andruszovóban tárgyaló orosz és lengyel küldöttség így is még csak a harmincegyedik találkozásuk során tudott közös nevezőre jutni.

1667-ben tizenhárom és fél évre szóló fegyverszünetet kötött a lengyel és az orosz kormányzat. A harmincnyolc cikkelyből álló dokumentum értelmében Oroszország visszakapta Szmolenszket, az ukrán területeket pedig a Dnyeper mentén hivatalosan is két részre osztották: a bal parti területek a Romanovok birtokában maradtak, míg Nyugat-Ukrajna visszakerült a *Rzeczpospolitához*. A szerződés alapján Kijev átmenetileg orosz kötelékbe került, de két év múlva át kellett volna adniuk a lengyel kormányzatnak, amire végül nem került sor. A *Zaporozsjei Szics* katonai ereje felett mindkét állam rendelkezési jogot kapott, de a szicskozák továbbra sem ismerték el maguk felett egyetlen nagyhatalom fennhatóságát sem. 1686. május 6-án Moszkvában aláírták az orosz–lengyel „örökbékét”,³⁶ megerősítve az 1667. évi rendelkezéseket³⁷ és egyben lezárva a „kelet-európai harmincéves háborút”.

A Zaporozsjei Had megosztottsága ellenére az orosz kormányzat attól tartott, hogy a cár fennhatósága alatt egyesítendő Ukrajna kellőképpen megerősödhet ahhoz, hogy Oroszországtól elszakadva megvalósítsa függetlenedési terveit. Ezzel is magyarázható, hogy az 1667. évi andruszovói egyezményt Alekszej Mihajloviics komoly eredményként értékelte még azon az áron is, ha Ukrajnán – egyelőre – meg kellett osztoznia a *Rzeczpospolitával*. A lengyel-orosz megegyezés értelmében Ukrajna két idegen uralkodó „zsákmánya” lett, így szertefoszlani látszottak az ukrán állami függetlenség kivívásába vetett remények. A Dnyeper pedig hosszú időre nemcsak földrajzi, hanem regionális értelemben is „kettévágta” az ukrán régiókat.

Az andruszovói egyezmény fordulópontot jelentett a 17. századi Kelet-Európa hatalmi viszonyaiban. Korábban Lengyelország, Svédország és az Oszmán Birodalom voltak azok az erők, amelyek a térség történéseit irányították. Ezentúl senki sem hagyhatta figyelmen kívül a cári Oroszország expanzív törekvéseit, amely állam 1667-re megalapozta nagyhatalmi pozícióját. Félő volt ugyanakkor, hogy az orosz–lengyel megegyezés nem lesz hosszan tartó békes periódus kezdete a két állam között, s a Hetmanátus sem fogja ellenkezés nélkül elfogadni a rá vonatkozó részeket. A hetmani kormányzat tekintélyének semmibevételét orosz részről az is jelezte, hogy Andruszovóba nem hívták meg a Zaporozsjei Had képviselőit, és Ivan Brjuhoveckij hetmannal csak február végén kész tényként közölték a fegyverszüneti egyezmény megkötését és annak tartalmát. A cár kiegyezése a lengyel–litván kormányzattal

³⁶ Бантыш-Каменский, Д. Н.: *Источники Малороссийской истории*. Часть 1. 1649–1687. Москва, 1858. 289–296.

³⁷ Az orosz kormányzat, amely 1667-ben csak két évre kapta meg Kijevet, de azt követően sem adta át a *Rzeczpospolitának*, végleg megerősíthette birtokjogát a város felett.

és Ukrajna hivatalos és végleges felosztásának híre sokkolta a kozák sztarsinát, és az orosz uralkodót a perejaszlvi egyezmény súlyos elárulásával vádolták. Ezentúl a Hetmanátus vezetői nem táplálhattak illúziókat arról, hogy az orosz államon belül különleges és megkülönböztetett helyet foglalnának el.

A 17. század közepéig a lengyel-litván hatás illetve fennhatóság nyomta rá a bélyegét az ukránok történelmére, de ezt követően az 1654–1667 közötti intervallumot és a Lengyelország felosztását követő 1772–1918 közötti időszakot kivéve a lengyel–ukrán viszony egészen 1939–1945-ig meghatározó jellegű maradt Nyugat-Ukrajnában. Miután 1772-től – Galícia kivételével³⁸ – a nyugat-ukrajnai régió is Oroszországhoz került, az ukrán területek jelentős része egy államhoz – de nem egy államba – tartozott, azaz a Romanov-dinasztia égisze alatt sor került Ukrajna egyesítésére.

7175/1667

Január 30. – *Fegyverszüneti egyezmény 13,5 évre az orosz és a lengyel állam között, amely Andruszovó faluban kötötték a meghatalmazott követek gyűlésén*³⁹

A legfenségesebb Nagy Uralkodó, János Kázmér, Isten kegyelméből lengyel és svéd⁴⁰ király, Litvánia és Rusz⁴¹ nagyfejedelem [...] képviselőjében Jerzy Karol Hlebowicz vezetésével [...] és másik részről az Isten kegyelméből Nagy Uralkodó, cár és nagyfejedelem, Alekszej Mihajlovics, Nagy-, Kis- és Fehér-Oroszország egyeduralkodója [...] képviselőjében Afanaszij Lavrentyjevics *Orgyin-Nascsokin vezetésével a követek [...] Andruszovó faluban [...] megegyeztek egymás között [...], hogy megszüntetnek minden ellenségeskedést és nézeteltérést, amelyek az elmúlt években kialakultak közöttük* a háború és vérontás miatt, megbékülnek és megerősítik a barátságot. [...] Ezekről a cikkelyekről a január 16. óta folyó tárgyalások 31. ülésén született megegyezés, és a következőkről döntöttek:

1. *A fegyverszünet ettől az évtől, Isten fia születésének 1667., a világ teremtésének 7175. évétől, június hónapjától 13 éven keresztül, Isten fia születésének 1680., a világ teremtésének 7188. évéig lesz érvényben [...], és ezekben a fegyverszüneti években a rendelkezések kezdetétől fogva, Isten adja, a végleges megerősítésig. [...]*

2. *A legfenségesebb Nagy Uralkodó, Ő Királyi Fensége ugyanúgy, mint a Nagy Uralkodó, Ő Cári Fensége, uralkodói elnevezésüket és titulusukat mindkét oldalról használhatják. [...] Ő Királyi Fenségének és a Litván Nagyfejedelemségnek a kancelláriájából nem orosz nyelven kell írni a leveleket [Moszkvába-V.B.], mint ahogyan ezt a háborúig kellett, hanem lengyelül.*

³⁸ Мартенс Фридрих-Фромгольд: *Собрание Трактатов и Конвенций, заключенных Россией с иностранными державами*. II. Санкт-Петербург, 1875. 26–29.

³⁹ *Полное собрание законовъ Россійской Имперіи, повеленіемъ государя императора Николая Павловича составленное – Собрание Первое. С1649 по 12 декабря 1825. Т. 1. с 1649 по 1675. Санктпетербург, 1830. 656–669.*

⁴⁰ A szejm 1587-ben a svéd Vasa-házból származó Zsigmondot választotta a Rzeczpospolita uralkodójává, aki egyben a svéd trón örököse is volt. Miután apja, III. János svéd király 1592-ben meghalt, Zsigmond nagybátyja, Károly kormányzott távollétében. Mivel Zsigmond nem mondott le a lengyel királyi címről, Svédországban megfosztották trónjától, amit azonban sem Zsigmond, sem az utódai – IV. Ulászló, János Kázmér – nem ismertek el, és választott lengyel uralkodóként egészen 1668-ig használták a svéd királyi címet is.

⁴¹ A „Rusz nagyfejedelem” titulussal a lengyel–litván uralkodók az egykori Kijev Rusz dél-nyugati, ukránjai területei feletti birtokjogukat jelölték.

3. Azok a városok és földek, amelyek el lettek hódítva a Lengyel Koronától és a Litván Nagyfejedelemségtől, lényegében Ő Cári Fensége birtokában maradnak: ezek Szmolenszk⁴² és Csernyigov egész Severiával (Северская земля)⁴³ [...] Ő Királyi Fensége birtokában a Dnyepertől számítva [...] Kijev közelében, az egész ottani térség a putyivli határig [...] egyetlen város, település [...] sem marad ettől a fegyverszünetről kezdve, de nem kerülnek átadásra [a cárnak-V.B.] a Polocki, Vityebszki és Misztyiszlavi vajdaságok [...] azok a határok [...] amelyek a háború kitöréséig [...] a Dnyeper és a Dvina mindkét partján Ő Királyi Fensége birtokában voltak, a Rzeczpospolita része maradnak. [...] A Dnyeper alsó folyása, amelyet Zaporozsjének neveznek, és az ottani kozákok, akik ott erődítésekben, szigeteken és falvakban élnek, mindkét Hatalmas Uralkodó keze alá kerülnek, akiket közösen szolgálnak [...] a muzulmánok ellen. [...] Azon területek lakossága [...], amelyek Ő Cári Fensége oldalára kerültek [...] mindenütt szabadon gyakorolhatják Katolikus vallásukat. [...] Azon területek lakossága, amelyek a szerződés alapján át lettek adva Ő Királyi Fenségének, mindenütt szabadon gyakorolhatják a Görög hitet [...].
4. Megerősítjük, hogy az ukrajnai kozákoknak a Dnyeper túlsópartján [Nyugat-Ukrajna-V.B.] [...] semmi bántódása nem eshet amiatt, hogy Ő Királyi Fensége fennhatósága alá adták magukat [...], és Ő Cári Fensége felmenti őket a neki tett hűségükjükről alól [...], ugyanakkor Ő Királyi Fensége a Dnyeper másik partjáról [Kelet-Ukrajna-V. B.] [...] a fegyverszünet éveiben senkit nem hívhat és fogadhat a védelmébe [...].
5. Kijev pedig a Barlangkolostorral⁴⁴ együtt [...] Ő Cári Fensége birtokában marad [...].
6. Az elfoglalt városok és földek közül Ő Királyi Fensége oldalára kerülnek a következő városok: Polock, Vityebszk, Dinoborog, Lutynia, Rezsica, Mariengauz egész Dél-Livóniával együtt [...], amelyek 1667 márciusától kerülnek átadásra [...].
7. Kijev pedig a Barlangkolostorral együtt [...] Ő Cári Fensége birtokában marad [...], majd két év múlva, 1669. április 15-én át kell adnia Ő Királyi fenségének [...].⁴⁵
8. Valamennyi hivatalos iratot [...] mind a Korona, mind a Litván Nagyfejedelemség területén [...], amelyeket a háború idején elvettek [...], Ő Cári fensége nem tarthatja meg, hanem vissza kell adnia [...].
9. [...] a Rzecz Pospolita területéről elszállított harangok visszaszolgáltatásáról [...] a szerződésnek mindkét fél részéről rendelkeznie kell.
10. [...] azokról az elfogott városi polgárokról, akik nem tartoznak a katonai szolgálók közé Ő Királyi Fensége országának területén, és a zsidókról, akik Orosz hitre tértek át a háború idején [...], a szerződés egyelőre nem rendelkezik.
11. A háború idején [oroszok által-V.B.] elfogott egyháziakat és világiakat, nemeseket és katonákat, bármilyen nemű és rangú időseket és fiatalokat, továbbá az Ukrajnai kozákokat, Tatárokat [...], akik a Lengyel Királyság és Litván Nagyfejedelemség területén élnek [...], Ő Cári Fenségének el kell engednie. Akik azonban önszántukból Ő Cári Fensége oldalán akarnak maradni, szabaddá válnak. [...] Azok a lengyel és litván származású nők, akik orosz emberhez mentek férjhez, a férjük mellett maradhatnak. Cserében az Ő Cári

⁴² Kihasznlva a Rurik-dinasztia kihalását követő „zavaros időszakot” (1598–1603), a lengyelek 1611-ben elfoglalták Oroszországtól Szmolenszket. A várost és környékét az oroszoknak az 1616–1618 és az 1632–1634 közötti orosz–lengyel háborúban sem sikerült visszafoglalniuk.

⁴³ Severia vagy Sziveria történelmi régió a mai Délnyugat-Oroszországban, Ukrajna északi részén, Fehéroroszország keleti részén, Novgorod-Szeverszk központtal.

⁴⁴ A Barlangkolostort Bölc Jaroszlav kijevi nagyfejedelem alapította 1051-ben. Az ortodox egyház fontos központja lett, és ezt a funkcióját a későbbi évszázadokban is megőrizte.

⁴⁵ Kijev két év után is Oroszország része maradt, amit az 1686. évi „örökbékében” is megerősítettek.

Fenségének országából származó minden nemű és rangú embert, akik a Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség területén estek fogságba [...], és azokat, akik a muzulmánok elleni háború idején Lengyelországba mentek, és Ő Királyi Fensége, szenátorok vagy nemesek szolgálatába álltak, vagy városi polgároknál munkába álltak [...], Ő Királyi Fenségének el kell engednie. [...] Akik azonban önszántukból Ő Királyi Fensége oldalán akarnak maradni, szabaddá válnak [...].

12. A fegyverszünet évei alatt [...] a Nagy Uralkodók és mindkét nép az örökbékére törekedve arról rendelkeznek, hogy mindkét részről [...] folytatják a tárgyalásokat 1669 júniusában [...], amennyiben az örökbékéről nem sikerül megegyezni, úgy 1674-ben [...], 1678-ban [...], 1680-ban is tárgyalóasztal mellé ülnek [...].

13. [...] a hosszú háborúban a határmenti városokban élő lakosok a régi határoknál is kívágták az erdőket [...], ennek kivizsgálására mindkét oldalról ebben az évben mindkét uralkodó megbízásából [...] két határmenti bírót és felügyelőt küldenek, egyrészt Szmolenszk, másrészt Vityebszk és más városok és falvak körzetéből az uralkodók által felhatalmazva [...].

14. Amelyik oldalon lázadó és engedetlen embereket találnak, róluk a határmenti városokban bejelentést kell tenni a vajdáknak és a parancsnokoknak, fel kell kutatni őket és irgalom nélkül ítékezni felettük [...].

15. [...] Isten segedelmével mindkét uralkodó megerősíti az örök békét, és hogy az örök békét ne szegjék meg [...], követeken keresztül ki kell hirdetni a megerősített békét [...].

16. [...] a Nagy Oroszország, valamint a Lengyel Korona és a Litván Nagyfejedelemség államai között, a határmenti városokban, valamint azokban a városokban és falvakban, ahol a háború előtt a kereskedők határátlépő menlevéllel rendelkeztek, azokkal az árukkal, amelyeket mindkét államban megrendeltek, akadály nélkül tovább kereskedhetnek. [...] A mindkét uralkodó által megszabott vámokat továbbra is fizetniük kell [...].

17. A kereskedők azon adósságai, amelyeket még a háború előtt nyilvántartásba vettek [...], továbbá a háború során halmozódtak fel [...], mind a Lengyel Korona és Litván Nagyfejedelemség, mind Ő Cári Fensége népe számára fennmaradnak [...], és mindkét oldalon be lehet hajtani [...].

18. Döntés született arról, hogy mindkét Nagy Uralkodó hivatalos iratban értesíti a Krími Kánt a köztük kötött békességről, és hogy a Krími Kán a Hordáival baráti viszonyban legyen a mi Nagy Uralkodóinkkal [...], amennyiben a Krími Kán büszkeségében nem akar a szomszédjaival békességben lenni, és nem fejezi be a háborút, úgy Ukrajnában, Kijevben és Zaporozsjében és más ukrain városokban, a Dnyeper mindkét partján mindkét hadsereg, mind a Lengyel Korona és Litván Nagyfejedelemség, mind Ő Cári fensége országának hadai [...] mindig készenlétben állnak harcolni a Horda és a Kán, mint közös ellenség erői ellen [...].

19. A Nagy Uralkodók követeket küldenek a nagy bejelentéssel a köztük kötött békességről a Török Szultánhoz is, mint határmenti szomszédhoz, hogy a Török Szultán megerősítse a korábbi jóindulatát és megparancsolja a Krími Kánnak,⁴⁶ hogy ne fenyegetse a szomszédjait, és ne adjon semmilyen okot a háborúra [...].

20. Elrendeltetett, hogy a követeket, hírnököket és futárokat mindkét oldalról tisztességgel és rangjuknak megfelelően kell fogadni és elbocsátani, az érkezést és távozást késleltetés nélkül kell lebonyolítani [...].

⁴⁶ Az oszmán–krími kapcsolatokban a 16. század második felében változások következtek be: az 1470-es években közöttük kialakult protektorátusi viszonyt a vazallusi kapcsolatrendszer kezdte felváltani.

21. [...] a Nagy Uralkodók a követeket [...] óvják meg és a követségi eljárások szerint tisztességgel fogadják [...].
22. Ezekkel a követekkel és hírnökökkel kereskedők is érkeznek, akik a mindkét uralkodó, Ő Lengyel Királyi és Litván Nagyfejedelemi Fensége által megrendelt árukat szállítják Varsóig, és Ő Cári fensége fővárosáig kereskednek megrendelés alapján [...].
23. Elrendeltetett, hogy mindkét részről a határmenti kastélyokban a vajdák és a vezetők emberek a szomszédos közigazgatásban illetékesek legyenek, a rablókat és a bűnözőket felkutatassák [...] és felettük ítélkezhesenek [...].
24. Ha valamilyen okból vitára kerül sor a két fél között, és az egyik nem mutat hajlandóságot az együttműködésre [...], ki kell vizsgálni az ügyet, és az igazság nevében, huzakodás nélkül ítélkezni, a jelenlegi fegyverszüneti egyezményt pedig semmilyen titkolt ürüggyel megsérteni nem lehet [...].
25. Ha Ő Cári fensége néhány alattvalója önkényesen szervezkedik, Ő Királyi Fensége területeiben és alattvalóiban kárt tesz, abban az esetben Ő Cári fenségének parancsba kell adni, hogy őket felkutatassák, elfogják, és bűneik alapján kíméletlenül ítélkezzenek felettük [...]. Ha Ő Királyi Fensége alattvalói szervezkednek és Ő Cári fensége földjeinek és alattvalóinak ártnak [...], ítélkezni kell felettük és a veszteségeket kárpótolni [...].
26. Ha olyan nagyobb horderejű események történnek, amelyeket a határmenti vajdák nem tudnak tisztázni és megoldani, továbbítani kell azokat a két uralkodó követségeire [...].
27. A fegyverszünet éveiben Ő Királyi és Ő Cári Fensége országainak nyugalomban és békében kell lennie [...], egyik uralkodó sem léphet fel titkolt ellenséges szándékkal [...].
28. [...] a Legfényesebb Nagy Uralkodó, Ő Királyi Fensége [...] és az ő utódai, Lengyel Királyok és a Litván Nagyfejedelemek a Nagy Uralkodó, Ő Cári Fensége és Moszkvai Uralkodó nyílt és titkolt ellenségeivel partneri viszonyba nem léphetnek, és nekik sem pénzzel, sem emberekkel nem segíthetnek [...], ugyanúgy a Nagy Uralkodó, Ő Cári Fensége és utódai, Moszkvai Cárak és Nagyfejedelemek [...] a Nagy uralkodó, Ő Királyi Fensége, az egész Lengyel Korona és Litván Nagyfejedelemség [...] nyílt és titkolt ellenségeivel partneri viszonyba nem léphetnek, és nekik sem pénzzel, sem emberekkel nem segíthetnek [...].
29. Megállapodás történt továbbá arról, hogy a Nagy Uralkodó, Ő Királyi Fensége, másrésztől a Nagy Uralkodó, Ő Cári fensége követei a jelen megegyezést megerősítő okiratokkal ott lesznek mindkét részről azon a béketárgyaláson, amelyre ezen szerződéstől számítva öt hónap múlva kerül sor [...], a Nagy Uralkodóknak, Ő Királyi Fenségének, valamint Ő Cári Fenségének a megerősítő okiratokat a Szent Evangéliumra tett esküvel is meg kell erősíteni mindkét részről [...].
30. Arról is megegyezés született, hogy miután mindkét Nagy Uralkodó részéről megérkezik a jelenlegi egyezmény ratifikálása a békességről, azok a követek, akik a megerősítő iratokat a Nagy Uralkodóhoz eljuttatták, felhatalmazást kaptak arra, hogy rábeszéljék és visszatartsák mindkét Ukrajnát [Bal és Jobb Parti Ukrajna- V.B.] és Zaporozsjét a Krími Kán és a Horda, valamint a Török Szultán elleni támadásoktól [...].
31. És mi, Ő Királyi Fenségének nagykövetei, megegyeztünk Ő Cár Fenségének nagyköveteivel arról, hogy az Ukrajna területéről a lengyel vajdaságokba szökött nemeseket kiszolgáltatjuk Ő Cári Fenségének [...], hogy a békesség fennmaradjon Ő Királyi Fenségével [...], Ő Cári Fensége is átengedi Ő Királyi Fenségének a lengyel területekre menekülteket [...].
32. Ha Isten akaratából valamelyik Nagy Uralkodó örök dicsőséggel eltávozik [az élők sorából – V.B], abban az esetben a Nagy Uralkodó utódjának is be kell tartani a fegyverszüneti egyezményben foglaltakat [...].

33. Ha valamilyen okból a megerősítő okirattal ellátott fegyverszüneti egyezmény valamelyik állam kancelláriájából elveszik, vagy még azelőtt megsérülne, mielőtt a kancelláriába kerülne, a másik államban meglévő szerződés nem veszíti el a hatályát, hanem továbbra is a Nagy Uralkodók és államaik között kötött békés viszony alapját képezik.

34. [...] annak reményében, hogy mindaz, amiről közöttünk, Ő Királyi Fensége és Ő Cári Fensége által meghatalmazott nagykövetei között megegyezés született, meg is valósuljon, a Legfényességesebb Nagy Uralkodó, János Kázmér, Isten kegyelméből Lengyel és Svéd Király, Litvánia és Rusz Nagyfejedelem [...] és ugyanúgy a Nagy Uralkodó, Alekszej Mihajlovics Cár és Nagyfejedelem, Nagy-, Kis- és Fehér-Oroszország egyeduralkodója [...] Ő Cári Fensége részéről a jelenlegi szerződés minden cikkelyében be lesz tartva [...], és amelyet mi, Ő Királyi Fensége teljhatalmú nagykövetei és felügyelői aláírásunkkal és pecséttel szentesítettük, majd mindkét részről esküvel is megerősítettük, és a mi példányunkat a fegyverszüneti egyezményről kicseréltük Ő Cári Fensége nagyköveteinek és felügyelőinek példányával. Ez az egyezmény a tárgyalás helyszínén, Andruszovo faluban íródott.

Fordította: VARGA BEÁTA